

Jazyk a ideologie

Propaganda¹

- toto slovo proniklo do evropských jazyků z latiny: *propagare* = rozmnožovat, vštěpovat – z oblasti zahradnictví
- pejorativní význam od 20. století v souvislosti s metodami psychologické války (použito oběma stranami za světových válek) i v souvislosti s politickou propagandou totalitních států
- = činy, které mají formovat, ovlivňovat názory, nálady a činy určité skupiny lidí (obyvatel, profesních skupin, politiků, nepřátelských vojáků...); v užším smyslu se sem počítají jen aktivity používající znakových prostředků, především jazyka
 - v širším smyslu tuto propagandu doplňují ještě např.: veřejné popravy, okázalé soudní procesy, demonstrace, teroristické útoky, vojenské manévry – vše co může ovlivnit myšlení, city, jednání lidí
- další formy propagandy: zavedení censure, „novořeči“, indoktrinace pomocí vzdělávání, vymývání mozků
- existuje propaganda vojenská, politická i společenská – propaguje určitý životní styl – každá má jinou podobu
 - nelze přesně rozlišit propagandu od výchovy, přesto rozdíly v hlavních rysech:

propaganda

týká se kontroverzních otázek
cíl má být dosaženo i za cenu uvedení adresáta v omyl nebo jeho poškození

výchova

týká se obecně uznávaných pravd
cílem je dodat pravdivé poznatky (podle vychovávajícího) a naučit nezávislému myšlení

Př. z knihy Victora Klemperera: Jazyk Třetí říše², popis Hitlerova projevu v rozhlasu *Tentokrát to bylo Goebelsovo aranžmá, on pak ve vlastní režii současně dělal hlasatele, skutečně mistrovský kousek. Vše zaměřeno na práci a klid pro klidnou práci. Nejprve vytí sirén po celém Německu a minuta ticha v celém Německu (...). Poté provedeno sice ne právě originálně (...)m ale naprosto dokonale zarámování Hitlerova projevu. Tovární hala u Siemensu. Celá minuta továrního hluku, bušení, řinčení, dunění, pískání, skřípání. Potom siréna a zpěv a postupně utichání zastavených kol. poté uprostřed ticha klidné oznámení Goebelsovým hlubokým hlasem. A teprve pak Hitler, tři čtvrtě hodiny jen On (...) Většinou přehnaně vzrušený, překřikující, často chraptivý hlas. Tentokrát však pronesl mnoho pasáží plačtivým tónem kázajícího sektáře. ON káže mír, On získává pro mír, on chce souhlas Německa ne pro osobní ctižádost, ale jen proto, aby mohl bránit mír proti úderu mezinárodní kliky kšeftářů (...) Úvodem zaznělo: „Slavnostní hodina od 13. do 14. V hodině třinácté přichází Adolf Hitler mezi dělníky.“ To je každému srozumitelný **jazyk evangelia**. Pán, Spasitel přichází k chudým a trpícím (...) Nikoli ve třináct hodin, ale „v hodině třinácté“ (...) (...)legenda o Kristu je transponována do bezprostřední současnosti: **Adolf Hitler, Vykupitel, přichází mezi dělníky do Siemensových závodů.***

- prostředky propagování:
 - o mnohonásobné opakování: Joseph Goebbels (1897-1945): „*Tisíckrát opakovaná lež se stává pravdou.*“

¹ Viz stejnojmenné heslo v Krzysztof Szymanek: Umění argumentace. Terminologický slovník. Olomouc 2003.

² Victor Klemperer: Jazyk Třetí říše. LTI. Poznámky filologovy. Jinočany 2003, s. 45-46.

- Zjednodušení: adresátem většinou masy lidí, které nejsou schopny sledovat abstraktní úvahy. Proto je třeba používat hesel a obrazů, opírajících se o lidovou představivost a lehce zapamatovatelná. Zjednodušené úvahy, jednostranná argumentace = předloží se jen argumenty pro nabízený postoj x x dvoustranná argumentace – předkládají se argumenty pro i proti
- Shoda s běžnými názory adresáta – propaganda je účinnější, když apeluje na skryté nebo utlumené názory, nálady, než když se pokouší měnit myšlenkové stereotypy. Způsob myšlení, představ u propagandy je obvyklý, propagandista se odvolává na stereotypy a předsudky lidí
- Straníci selekce informací – propagandista vybírá informace a spojuje je tak, aby adresát usuzoval na základě neúplných údajů. Nebo předkládá případy, které mohou vést k nepravdivému zobecnění. Např. sem patří zařazovat do časopisecké rubriky s názory čtenářů výhradně ty dopisy, které se názorově shodují s linií časopisu.
- Komentář místo informace – podání informace s komentářem a to tak, že je nemožné je rozlišit, např. pomocí citově zabarvených slov, vyjadřujících nějaké hodnocení, náladu apod.

Novořeč, angl. newspeak³

Slovo zavedené anglickým spisovatelem Georgem Orwellem (1903-1950) v proslulém románu 1984 – děj se odehrává v totalitním státě, vládnoucí vrstva má neomezenou moc nad obyvatelstvem. Kontrola nejen fyzická, ale i myšlení a pohledu na svět. K tomu má sloužit vnucený umělý jazyk – newspeak. Je v něm možné vyjádřit pouze obsahy výhodné pro vládnoucí.

Znaky:

1. vysoký výskyt hodnotících výrazů. Nebylo možné popsat fakta neutrálně, ale jen z takového stanoviska, které bylo oficiálně uznávané. Např. výrazy v přirozeném jazyce neutrální přijímaly v novořeči emocionální zabarvení.

K tomu příklad z Orwella:

- komentuje větu, která v newspeaku zní *Oldthinkers unbellyfeel Angsoc.*
- „*Nejstručněji by se to dalo do oldspeeku převést takto: Ti, jejichž názory se zformovaly před Revolucí, nejsou schopni plně se oddat myšlenkám Angsocu. (...) jenom ten, kdo byl zevrubně vyškolen v ideologii angsocu, plně ocení údernost slova bellyfeel, jež vyjadřovalo slepou, nadšenou oddanost, dnes těžko představitelnou; anebo slova oldthinkers, jež bylo neoddělitelně spjato s představou zkaženosti a dekadence.*“ (Orwell, s. 200)
- např. za komunismu u nás: *Kapitalistický* a odvozená slova – měla automaticky negativní citové zabarvení. Charakteristika *X je kapitalistické* nebyla neutrální, ale už v sobě obsahovala i hodnocení: *X je špatné*.

2. změna významu slov, eufemismy

- v Orwellovi slovo *joycamp* (*joy* – radost, *camp* – tábor). Znamenalo ale tábor nucených prací.
- Tamtéž *Mírmini* – zkratka, Ministerstvo míru, označuje ministerstvo zabývající se válčením

K tomu mnoho reálných příkladů z nacistické propagandy: koncentrační tábor, konečné řešení židovské otázky (= genocida).

³ George Orwell: 1984. Praha 1991.

K tomu Petr Fidelius: Jazyk a moc

- význam slov je zpravidla jiný než v tradičním pojetí a mění se podle potřeby. Týmž jev může být nazván různými slovy: někdy neutrálně, někdy s negativním emoc. zabarvením. Tak o *kritice*:

„Kritika a sebekritika je základním principem leninského stylu práce. Není to módní heslo, také nám nejde o to, abychom pěstovali kritiku pro kritiku či plané kverulantství. A už vůbec ne o to, (...) abychom vytvářením příznivých podmínek pro rozvoj kritiky a sebekritiky otevírali prostor k útokům na náš socialistický systém. Prostě, zneužívání širokých možností socialistické demokracie a svobod našeho lidu k rozvracení nehodláme trpět.“ Úvodník Rudého práva 8.4. 1978 Fidelius, S. 70

podobně slovo diskuse na téže straně, demokracie, lid

- 3. Cílem je zúžit slovní zásobu, zrušit co nejvíce slov a v konečném důsledku znemožnit (svobodné) myšlení. Newspeak - jediný jazyk, jehož slovní zásoba se zužovala, pokud bylo možné se bez nějakého slova obejít, bylo zrušeno. „Newspeak nebyl naplánován proto, aby se rozsah myšlení zvětšil, nýbrž aby se zmenšil, a tomuto účelu nepřímo sloužilo maximální okleštění výběru slov.“ (197) „Mnoho (...) slov jako například čest, spravedlnost, mravnost, (...), demokracie, věda a náboženství přestalo prostě existovat (...). Například všechna slova, která se spojovala s pojmy objektivitu a racionalismu, zahrnulo jediné *oldthink*. Větší přesnost by byla nebezpečná. Od členů Strany se vyžadoval podobný myšlenkový postoj jako od starých Židů, kteří, aniž věděli něco bližšího, si byli jisti, že všechny národy s výjimkou jejich vlastního uctívají falešné bohy.“ (tamt., s. 201)

Tak tomu bylo i u nás po vzniku Charty 77 – petiční akce, která vyzývala českou vládu, aby dodržovala závazky vyplývající z Helsinské dohody o lidských právech, kterou čs. vláda podepsala. Signatáři Charty – chartisté byli kriminalizováni a ostatní lidé byly v zaměstnání nuceni podepisovat prohlášení, které Chartu odsuzovala. Někteří namítali, že nemohou odsoudit něco, co neznají.

K tomu Fidelius⁴: „Znám jednoho mladého středoškolského profesora, jenž (...) neblaze skončil jen proto, že odmítl odsoudit něco, s čím se nemohl nejprve seznámit. Soudil se pak se svým zaměstnavatelem, odvolával se na stále vyšší instance, ale ničeho nedosáhl. Konečné zamítnutí jeho stížnosti bylo zdůvodněno zhruba takto: *Vše, co je potřeba vědět o Chartě 77, přineslo Rudé právo, takže na neznalost se nelze vymlouvat. Jestliže dotyčný přesto odmítl podepsat odsuzující rezoluci, dopustil se vážného porušení služební disciplíny, a po právu byl z místa propuštěn.*“ (s. 26)

Účel newspeaku

„Záměr byl, aby řeč, a zvláště řeč o něčem, co nebylo ideologicky neutrální, byla co nejvíc nezávislá na vědomí. Ve všedním životě bylo nepochybně třeba, alespoň někdy, si rozmyslet, co řeknete, ale člen Strany vyzvaný, aby učinil politické anebo morální prohlášení, musel být

⁴ Petr Fidelius: Jazyk a moc. Edice Arkýř. Mnichov 1983.

schopen vychrlit správné názory tak automaticky jako nezajištěný samopal. (...) Na konci zářila naděje, že artikulovaná řeč bude vycházet z hrdla, aniž se na ní budou podílet vyšší mozková centra.“ (Orwell, s. 202-203)

Jazyk není schopen plnit obvyklé komunikační funkce – tj. umožnit diskusi, pomoci hledat pravdu a poznání. Jazyk vůbec znemožňuje myšlení (alespoň natolik, nakolik je myšlení závislé na slovech).

Další způsob totalitní manipulace⁵

- využívá teorie disonance poznání – neshoda mezi vlastním jednáním a vlastními názory
- experiment: studentky měly vykonávat nudnou, monotónní činnost. Pak byly přesvědčovány, aby svým přítelkyním, které čekaly, až na ně dojde v experimentu řady, říkaly, že úkoly jsou zajímavé a příjemné. Jedněm je za tuto lež nabízen 1 dolar, jiným 20 dolarů. Ve 2. fázi měly studentky upřímně odpovědět, jak se jim plnění úkolů líbilo. Ty, co dostaly za lež 1 dolar – činnost byla spíše zajímavá. Ty za 20 dolarů – činnost nudná. Vysvětlení zdánlivého paradoxu:
 - o Ty za 1 dolar – vznikla disonance (nesoulad) mezi *Jsem čestná. a Obelhala jsem přítelkyni*. To se vyřeší přijetím názoru *činnost byla spíše zajímavá*. Tedy: *Vlastně jsem přítelkyni neobelhala*.
 - o Ty za 20 dolarů – disonance nevzniká. Na otázku *Proč jsem lhala?* si s. odpoví: *Protože jsem dostala dobře zapláceno*.
- využití k totalitní manipulaci. Vynucuje se takové chování lidí, které nesouhlasí s jejich přesvědčením (účast na demonstracích, zmanipulovaných volbách, veřejná podpora vládnoucí vrstvy). Člověk donucený k takovému chování ruší disonanci tím, že dodatečně přijímá ty politicky, ideologicky „správné“ názory.

⁵ Viz heslo persuade v Szymankovi (pozn. 1).